

Чернігівська державна обласна універсальна
наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка

Серія “Люди твої, Чернігівщино”

М.К.Потоцький

**АВТОРИТЕТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
МАСШТАБУ
(Для Васильович Буяльський)**

Чернігів-2004

ББК 5г(2)д
П 64

Потоцький М. Авторитет європейського масштабу (Ілля Васильович Буяльський). – Чернігів, 2004. – 48 с.: іл.

Потоцький Микола Кирилович – кандидат ветеринарних наук, доцент кафедри патологічної анатомії Національного аграрного університету. Заслужений працівник народної освіти України. Автор 190 наукових статей в галузі патологічної анатомії тварин та з історії ветеринарії.

Народився в с. Гнилуша (тепер Лебедівка) Козелецького району Чернігівщини.

Автор на підставі документальних матеріалів розповідає про уродженця с. Вороб'ївки Новгород-Сіверського району Чернігівщини І.В. Буяльського – хірурга і анатома, професора Медико-хірургічної академії в Петербурзі, який свого часу запропонував нові методи лікування судинних аневризм та бальзамування.

Книга розрахована на широке коло читачів.

© Потоцький М.К., 2004

У долі - широкі шляхи

Кожне вагоме наукове відкриття на планеті належить усьому людству, але не забуваймо, що його автор має свою батьківщину; що шлях йому у широкі світи стелився від батьківського порогу.

Відсвяткувавши чергові роковини незалежності України, ми усвідомили, що настав час, коли повинні об'єднатись всі інтелектуальні сили суспільства в ім'я відродження нашої держави, її справжньої історії утвердження поняття “український вчений”. У наукових статтях, підручниках необхідно уточнювати загально прийняті раніше визначення “вітчизняний вчений” або констатаційним – “виходець з України”.

На жаль, так склалося, що висвітлення життєвого шляху і наукового доробку наукових постатей здійснювалося однобоко. Часто замовчувався факт національного походження. Настав час виправити цю несправедливість. Необхідно висвітлювати призабуті імена, писати про земляків, які становлять гордість краю, всієї України.

До призабутих імен належить Ілля Васильович Буяльський, багатогранна діяльність якого свого часу, мов та зоря, сяяла в науковому світі, а так само і в колах патріотично налаштованих земляків наших. За його анатомо-хірургічними таблицями навчались у середині ХІХ ст. лікарі Європи та Америки. До нього як лікаря за допомогою звертались високі державні мужі, багаті й бідні. Настав час ознайомити широкі читацькі кола з ім'ям і творчою спадщиною І.В.Буяльського, він має посісти достойне місце зокрема в історії української медицини.

Ілля Васильович Буяльський народився 26 липня за старим стилем (6 серпня) 1789 року в селі Вороб'ївка Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Він

був 17 дитиною у родині. Його батько – Василь Пименович – сільський священик, мав дворянський чин. Йому належало відоме з другої половини XVII ст. село Вороб'ївка, на території якого віднайдено городище ранньозалізного часу (VI-III ст. до н. е.). Батько був одружений на уродженій Маяровській, притримувався суворого способу життя, він пристрасний ворог нетверезості, куріння. Прожив батько 73 роки, мати – 88.

Рід Буяльських має давні корені, пращури мали прізвище Буяло, вони – із запорозьких козаків, зокрема прадід – запорозький січовий козак, а дід – реєстровий козацький осавула. Отож зрозуміло, що й Ілля успадкував найкращі риси своїх родичів.

Азам початкової грамоти навчив Іллюшу батько, а коли тому виповнилося вісім років – віддали навчатись до Новгород-Сіверського повітового училища, по закінченню якого юнак вступив до Чернігівської духовної семінарії, філософський курс. Дев'ять років навчання у красивому старовинному місті над тихоплинною Десною пробудили в Іллі потяг до знань, особливо ж тут у нього проявляється схильність до малювання, креслення і математики. До цього треба додати, що семінаристом Буяльський працював у губернського архітектора креслярем, в певній мірі заробляючи невеликі гроші на прожиття і разом утоляючи свою спрагу природженої схильності. Ілля захоплювався так малюванням і кресленням, що мріяв присвятити себе живопису чи архітектурі. Хлопець хотів податися до Академії мистецтв. Схильність, бажання ставлять одне, а життя іноді по-іншому розпорядиться. Синові батьки порадили інше, яке визначило його долю. Так от, за порадою батьків у 1809 р. І.В. Буяльський вступає до Московського відділення медико-хірургічної академії, де він навчався лише один рік. Тут принагідно сказати, що природня схильність до малярських і

Иван Буяльскій

креслярських справ, художні смаки та образне мислення не полишали його упродовж всього життя. І можна поставити питання: чи був би І.В. Буяльський таким оригінальним неповторним анатомом, хірургом і педагогом, якби він не був наділений схильністю до малювання та креслення.

У 1810 р. юнак разом з іншими студентами одержав дозвіл на переведення на II курс Петербурзької медико-хірургічної академії. Він зберіг у своєму серці добру пам'ять про московських учителів. З 1801 року все життя, наукова і громадська діяльність І.В. Буяльського пов'язується з Петербургом, тою атмосферою, яка панувала в той час у столиці імперії, вона на нього впливала і він до неї був органічно причетний.

Кафедру фізіологічної анатомії в Петербурзькій медико-хірургічній академії очолював так само українець – проф. П.А. Загорський, засновник першої анатомічної школи в Російській імперії, автор першого оригінального посібника з анатомії. Петро Андрійович вимагав від своїх учнів перш за все освоєння практичної анатомії – вміння препарувати, ін'єкувати, виготовляти оригінальні

анатомічні препарати. Проф. П.А. Загорський помітив працьовитість, сумлінне ставлення до дорученої роботи свого земляка (та ще й далекого родича – двоюрідного брата матері), його успішне оволодіння різними анатомічними методами. Студент Буяльський мав добру пам'ять, до всього ставився відповідально. Тому професор без вагань після закінчення II курсу запропонував йому посаду помічника прозектора (від лат. prosector – той, хто розтинає; лікар, який проводить розтин трупів з метою вивчення причин смерті, будови органів тощо), кафедри анатомії, а згодом повністю зосередився на виконанні обов'язків прозектора кафедри. Старанність студента І. Буяльського при виготовленні анатомічних препаратів була помічена конференцією академії, за що вона його відзначила грошовою премією.

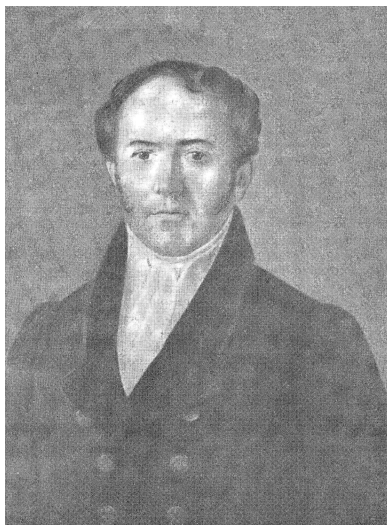
Починаючи з III курсу І.В. Буяльський одночасно з анатомією активно вивчає у проф. І.Ф. Буша хірургічну патологію. Старання у вивченні хірургії принесли успіх – Буяльського визнано вмілим і обізнаним асистентом.

У 1814 р. І.В. Буяльський блискуче закінчує Петербурзьку медико-хірургічну академію із званням лікаря II відділення і його призначають прозектором кафедри анатомії. Разом з тим, він на жоден день не полишає роботу в клініці І.Ф.Буша, обіймаючи посаду ординатора (1815 р.). Водночас займається лікувальною практикою. У 1816 р. конференції академії подав детальний опис 29 зроблених ним самостійних операцій і отримує звання “медика-хірурга”. У 1817 р. І.В. Буяльського призначають ад'юнкт-професором анатомії і він чотири роки виконує покладені на нього обов'язки на цій посаді. У цей час І.В. Буяльський проводить багато операцій, а також із неабияким завзяттям виготовляє анатомічні препарати. Варто наголосити, що в 1818 р. за виготовлення 100 оригінальних музейних

анатомічних і патолого-анатомічних препаратів його було нагороджено орденом Св. Анни III ст., а згодом за виготовлення ще 120 нових препаратів він одержує грошову премію.

У 1823 р. І.В. Буяльський подав у конференцію академії трактат “Деякі обставини, які визначають патологію і терапію аневризм” і після успішного захисту здобув наукову ступінь доктора медицини. Зроблена доповідь про 210 складних хірургічних операцій дали підставу конференції академії надати звання доктора хірургії. Тепер Ілля Васильович має звання “доктор медицини і хірургії”.

І.В.Буяльський наполегливо працює над виготовленням анатомічних препаратів, проводить складні операції, надає консультації тяжко хворим, здійснює дослідження. Його ім'я стало вельми популярним серед Петербурга як видатного хірурга і тонкого клініциста. Добре володіючи методами бальзамування, застосовує новий, самим розроблений спосіб. При бальзамуванні у 1828 р. герцогині Віртемберзької, тітки імператора Олександра I, ненароком Ілля Васильович пошкодив собі вказівний палець лівої руки, що зумовило захворювання на піємію, 8 місяців був прикутий до ліжка. Навіть одужавши, два роки погано володів рукою. Довелося звернутися з проханням

Портрет молодого І.В. Буяльського, написаний Терєбєньовим (Російський музей в С.-Петербурзі)

звільнити з роботи на кафедрі анатомії та з медико-хірургічної академії.

У 1833 р. після відставки проф. П.А. Загорського в академії не знайшлося достойнішого за І.В.Буяльського претендента на посаду завідувача кафедри, тим більше що йому на той час уже було присвоєно звання ординарного професора. Коли хворів проф. Загорський, він успішно читав за нього лекції, проводив заняття зі студентами. Водночас упродовж 12 років (1829-1841 рр.) він одночасно керував Петербурзьким “заводом військово-лікарських заготовлень“, а також сконструював багато медичних інструментів, хірургічних наборів, зокрема набір інструментів для перев'язування судин, шприци для переливання крові, тощо. Багато докладалося зусиль до удосконалення інструментів. Багаторічна діяльність Буяльського керівником заводу сприяла розвитку хірургії і ставила медичну промисловість Російської імперії у незалежність від іноземного впливу. Після Буяльського керівником заводу призначений М.П. Пировов.

Віртуозність хірурга-оператора і тонка майстерність клініциста широко популяризувалася серед дворянства, Царської сім'ї і простого люду Петербурга, а тому І.В.Буяльського призначають хірургом-консультантом в Петербурзькій лікарні Св. Марії Магдалини (1831), оператором Царськосільського ліцею (1833), головним лікарем усіх кадетських корпусів (1835).

За досягнуті успіхи в галузі анатомії та хірургії конференція Петербурзької медико-хірургічної академії обрала І.В.Буяльського своїм академіком (1842).

У 1844 р. виповнилося 30 років педагогічної та наукової діяльності заслуженого професора, академіка І.В.Буяльського в медико-хірургічній академії. Людину в повному розквіті творчих сил, у віці 55 років, відправляють

у відставку, хоча за ним зберігають звання почесного члена академії.

Пішовши у відставку, І.В.Буяльський продовжує працювати в Академії мистецтв, до скону не залишає лікарської діяльності.

Життя і всі сфери діяльності І.В.Буяльського вкладається у прекрасно поєднаний зміст крилатих латинських виразів “Vivere est militare” (жити – значить боротись) і “Vivere est cogitare” (жити – значить мислити). Те, що йому траплялось на життєвій дорозі, він достойно ніс, боровся і виборював, працював і досягав, чому й у

Портрет дружини Буяльського – Марії Петрівни Буяльської, написаний Єгоровим (Російський музей в С.-Петербурзі)

сучасників, і в покоління стоїть на повен зріст. Крім громадського і службового визнання, І.В.Буяльський був прекрасним сім'янином. Всі життєві радощі й тривоги ділив з вірною дружиною Марією Петрівною, уродженою Дросард. З коханою дружиною Ілля Васильович прожив “23 роки 8 місяців і 6 днів”, про що власноруч записав у своєму “Місяцеслові”. Портрет М.П. Буяльської, написаний А.Є.Єгоровим, так як і портрет Іллі Васильовича, написаний Терebenьовим, зберігаються в Російському музеї в Петербурзі. Вони мали шестеро дітей – три сестри (Олександра, Софія і Марія) і три брати (Олексій, Василь і Петро). Крім того, двоє старших дітей померли ще немовлятами.

Прожив Ілля Васильович Буяльський 77 років. Він стверджував що людина наділена довгим життям і здоров'я потрібно шукати не в “ретортах, колбах і травах, а в помірному і статечному житті”.

Пішов у вічність талановитий учений, заслужений професор, популярний хірург І.В.Буяльський 20 грудня 1866 р. Похований на Великоохтинському цвинтарі. Поховали І.В.Буяльського поруч із любимою дружиною. У Петербурзі на могилі стоїть скромний чорний пам'ятник із таким написом (див. фото):

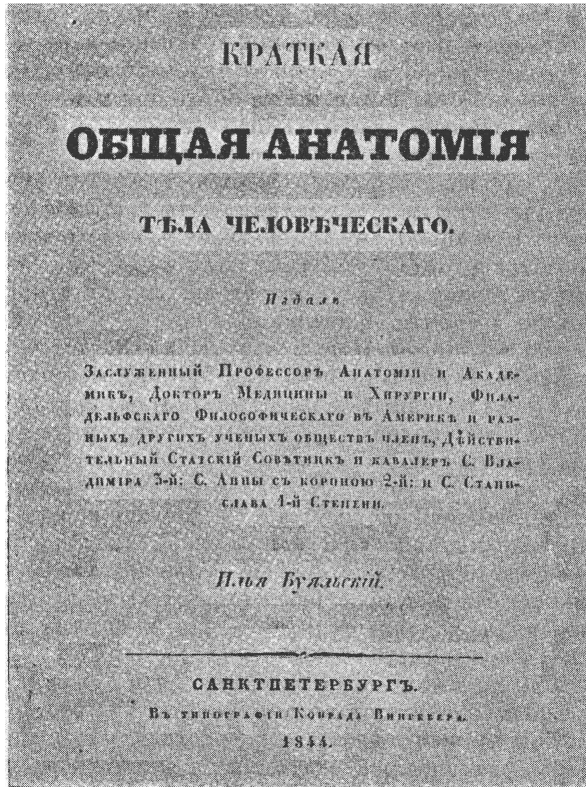

У полоні анатомії

Анатомія як наука бере свої витoki з сивої давнини, з тих далеких часів, коли людина розпочала пізнання своєї природи. У наші дні анатомія – самостійна наука про будову тіла організму – анатомія людини, анатомія тварин, порівняльна анатомія тощо. Останнім часом термін “анатомія” здобув й інші семантичні відтінки, наприклад – анатомія суспільства.

Іллі Буяльському на все життя запам’ятались лекції з анатомії, які читав проф. Є.Й.Мухін у Московській медико-хірургічній академії, більше того – вони заповнили його. Блискучий лектор, турботливий вихователь, справжній український патріот, проф. Є.Й.Мухін – один з основоположників анатомо-фізіологічного напрямку у вітчизняній медицині та вчення про провідну роль головного мозку в життєдіяльності організму. Єфрем Йосипович з особливою теплотою ставився до студентів, зокрема до земляків. На своїх лекціях він не один раз наголошував студентам: “Лікар як анатом – не тільки не корисний, але й шкідливий”.

Особливо великий вплив на формування І.В.Буяльського як анатома і людини мав професор Петро Андрійович Загорський – перший завідувач кафедри анатомії та фізіології, що була започаткована в 1798 р. у Петербурзькій медико-хірургічній академії, основоположник анатомічної школи в Росії. Його перу належить перший підручник “Сокращенная анатомия или Руководство к познанию строения человеческого тела для обучающихся врачебной науке” (1802 р.), Про його самодостатню цінність говорить факт: він витримав п’ять видань. Академік П.А.Загорський багато праці доклав до впорядкування російської анатомічної термінології та номенклатури. Думаючи про майбутнє науки, учений

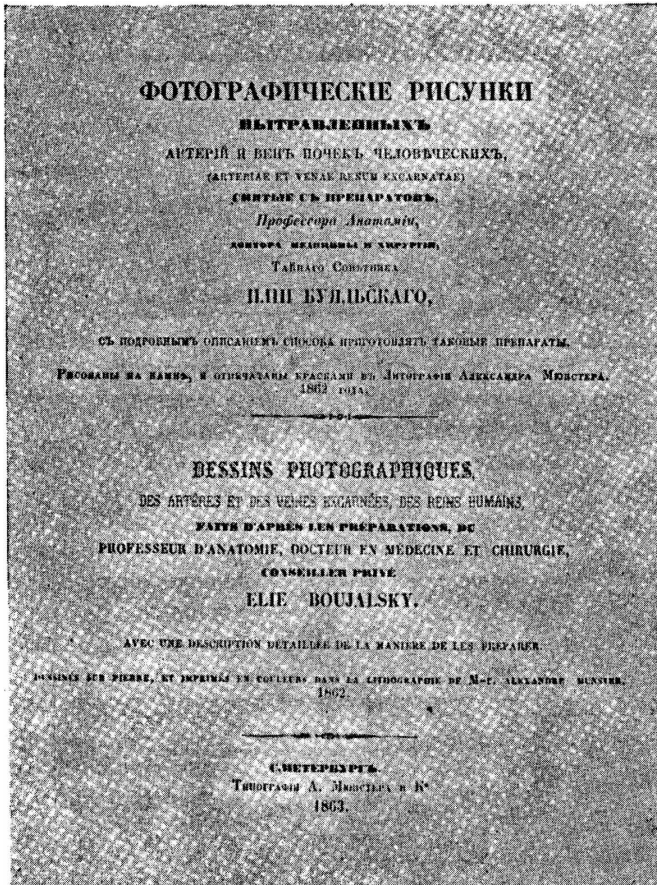

Титульна сторінка “Краткой общей анатомии” І.В. Буяльського

готував собі заміну. Він помітив у студента Іллі Буяльського виняткову працелюбність і неабиякі здібності, які поєднувались з незвичайною майстерністю препарувати. Він всіляко підтримував його. Вміння тримати скальпель у руках у розумінні вченого було не простою справою. Через те він порівнював його із вмінням тримати смичок скрипки. А в яких умовах доводиться препарувати? Важкі умови – заняття проводились на нижньому поверсі. Короткі дні восени і взимку, освітлення недостатнє – киплять масляні лампи чи сальні свічки, приміщення майже не опалюються, температура взимку була не вище семи градусів.

Працюючи в клініці проф. І.Ф.Буша, Ілля Буяльський не припиняє анатомічні заняття. Декілька років напруженої роботи віддає, аби виготовити 100 музейних препаратів. Здобуває визнання як анатом-практик і в 1818 р. нагороджується орденом, а ще через два роки його було затверджено на посаді ад'юнкт-професора анатомії.

Титульна сторінка з роботи Буяльського про корозійні препарати нирки

Починаючи з 1821 р. проф. П.А.Загорський доручає І.В.Буяльському читати лекції з анатомії, на випадок його хвороби. Напружена праця приносить йому визнання як анатома. Його запрошують до Казанського університету на кафедру (1819), але він відмовляється.

Як анатом І.В.Буяльський вирізнявся глибокими знаннями предмета і досконалістю володіння основними методами препарування, особливо технікою ін'єкування судин та корозії. Заслуговує увагу й те, що виготовляв препарати з такою філігранною майстерністю, що вони сприймаються як художні твори.

І це в той час, коли І.В.Буяльському у житті довелося долати важкий шлях, і мабуть недаремно доля його виводила на опанування такої науки як анатомія. Слід пам'ятати, що багато зусиль треба було докладати аби пробити глуху стіну іноземного засилля в Російській імперії, що за тодішніх умов привілювало в російській практиці, особливо в медицині. Такою глухою стіною в медицині було зневажливе ставлення до анатомії, містичне уявлення про нові здобутки у сфері знань, нерозуміння значення фундаментальних наук для клініки. Треба було докладати праці і вміння, щоб долати приховану, а часом і відверту ненависть німецьких лікарів. І.В.Буяльський перемагав їх своєю мудрістю і надзвичайною працьовитістю, великим природженим талантом і залізною волею. Всі ці якості забезпечували йому визнання і повагу.

Читання лекцій з анатомії Ілля Васильович поєднував із виготовленням анатомічних препаратів. Він досконало володів різними методами, а це давало можливість не тільки теоретично, а й вміло застосовувати знання у практиці. Своєю діяльністю він доводив, що у лікарюванні, у підготовці лікаря анатомічні знання, будучи фундаментальними, мають прикладний характер, прямий вихід у клініку. А тому глибоке вивчення анатомії було не

якоюсь самоціллю, особистою хизою, а життєвою потребою.

Багато зусиль докладав учений до створення анатомічних атласів, зокрема “Литографирование и анатомические рисунки для обучающихся врачебной науке” (1833), “Краткая общая анатомия” (1844), “Фотографические рисунки вытравленных артерий и вен почек человека” (1863), “Анатомико-хирургические таблицы” (1828), “Анатомические записки для обучающихся живописи и скульптуре ” (1860), “Каталог анатомических и патологических препаратов” (1854) та ін.

І.В.Буяльський був продовжувачем анатомо-фізіологічних поглядів П.А.Загорського і Є.О. Мухіна. Він стояв на позиції еволюційного розвитку. Зокрема в “Краткой общей анатомии” підкреслював: “Всі частини тіла нашого, як рідкі, так щільні і тверді, починаючи від народження, або краще сказати з моменту зачаття і до самої смерті неспинно змінюються в об’ємі, формі, будові тощо... в нас відбувається внутрішній і безупинний рух, наслідком котрого наші органи, мабуть, з одного боку, витрачаються і руйнуються, а з другого винагороджуються і набувають нову силу” (переклад – П.М.К.).

Як справжній і глибоко думаючий дослідник, І.В.Буяльський володіє численними методами, що дає йому можливість дійти правильного висновку: в природі діє загальна життєва сила, яка проявляє себе у вигляді електричних, магнетичних, хімічних і гальванічних явищ. Як відзначає Е.А. Дискін, особливо яскраво ця думка виражена у вступному слові: “Жива людина в анатомо-фізіологічному пізнанні є найскладнішою і найдосконалішою серед організмів, який складається з двох різних частин: із животворної частини, іменованої Душею, і з тіла” (переклад – П.М.К.).

Багато є рецензій біографів і істориків медицини анатомічних робіт І.В.Буяльського, приписуючи певні – ізми, проте він був учений-дослідник, анатом-практик і його анатомічні висновки були набагато прогресивнішими, аніж його опонентів і зухвалих сучасників.

Подібно до того, як ломикамінь руйнує гранітні помости, так і внесені І.В.Буяльським ідеї у науку з анатомії ідеї змінювали погляди на клініку, і самого ж автора підняли як заслуженого професора анатомії, видатного анатома, вченого і практика.

CITO, TUTO ET JUCUNDE (Швидко, безпечно і щасливо)

Царська Росія, за визначеннями одного з імператорів, країна не аграрна, а мілітаристська. Часті війни, які вела імперія з кінця XVII ст. нагально вимагало для забезпечення діючої армії великої кількості лікарів, особливо хірургів. На початку XVII ст. уже були створені зразкові за тим часом вищі медичні заклади, які нічим не відрізнялись від іноземних. Звісно, цьому сприяла проведена реформа освіти.

Хірургічною діяльністю І.В.Буяльський почав займатись ще в студентські роки, з 2-го курсу, коли познайомився з прозектором кафедри Ф.М.Яворським. До речі, виходець з України Федір Михайлович брав свого земляка до Петербурзького морського шпиталю, щоб той йому допомагав оперувати хворих. Але згодом Яворський не проводив жодної складної операції без Буяльського. Ф.М.Яворський не мав друкованих праць, проте вперше у Російській імперії зробив успішну операцію перев'язування підколінної артерії, запропонував апарат для виправлення вивихів плеча, заснував у Петербурзі установу для надання допомоги врятованим від утоплення.

Головним же наставником у хірургії і другом у житті Буяльського був відомий хірург-професор І.Ф.Буш – автор першого підручника з хірургії.

Проф. Буш запросив у 1817 р. Буяльського в помічники на посаду ад'юнкта хірургії. Цю роботу Буяльський виконував упродовж п'яти років і завоював незмінну довіру свого вчителя.

Іван Федорович у своїй лікарській діяльності сповідував золоте правило “cito, tuto et jucunde – швидко, безпечно і щасливо”. Цього правила дотримувався і його учень.

Як пишуть біографи, І.В.Буяльський володів винятково витонченою технікою оператора. Пособливному він умів надати точність ножу, відчувати співрозмірність його руху, впевненість і швидкість. Особливою віртуозністю володів Буяльський при операціях на судинах. Ілля Васильович умів боротися з кровотечею при операціях так, що багатьом хірургам було не під силу. Проф. І.Ф.Буш не один раз повторював: “Мені б читати хірургію, а Вам, Ілля Васильович, проводити операцію”.

Авторитет і популярність І.В.Буяльського ширились серед петербурзького населення, про майстерність хірурга писали газети. Відомий професор-хірург з європейською освітою Саломон одного разу поділився думкою з ученим секретарем конференції медико-хірургічної академії Я.К.Кайдановим, відомим ученим з фармакології, патології тварин, уродженцем м. Лохвиці: “Якщо б мені довелося піддатися операції аневризми, то я в усьому світі довірився б тільки двом: Астлею Куперу в Англії та Іллі Васильовичу Буяльському в Росії“. Наведемо ще висловлювання І.Ф.Буша, який згодився було зробити одній високоповажній особі операцію камнедробіння. Під час операції виникла велика кровотеча – життя пацієнта в небезпеці. Професор докладав багато зусиль, щоб

зупинити кровотечу, але не зміг. Оператор проклинав себе, що взявся за таку операцію. Тоді звернувся до І.В.Буяльського, який вправно наклав п'ять лігатур і продовжив операцію. Хворий очуняв і подякував І.Ф.Бушу. Професор розділив подяку зі своїм помічником і сказав: "Тепер я даю слово, що без Вас, Ілля Васильович, не візьмусь ні до якої хоч трохи важливої операції".

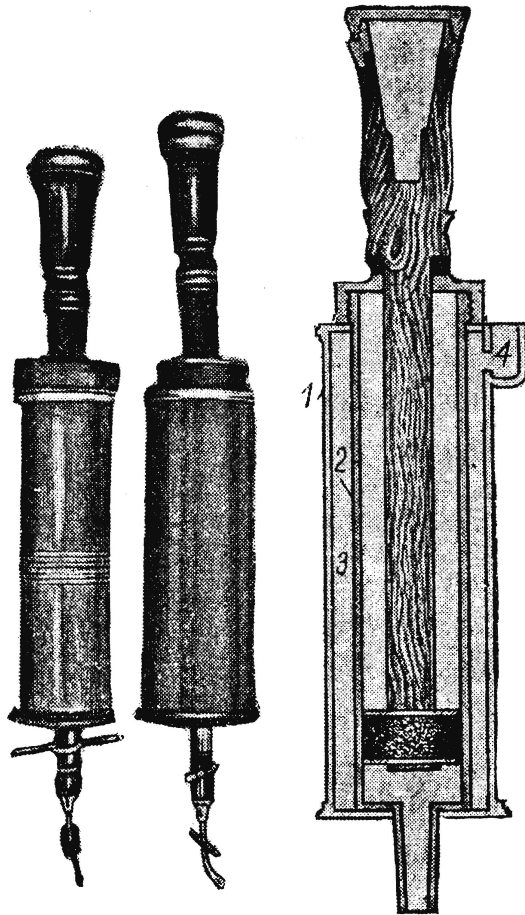

І.В.Буяльський, успішно проводячи складні операції, зажив загальноєвропейського авторитету. Проте в житті як у житті – весь час мав нападки з боку німецьких реакційних учених і хірургів-практиків. Зокрема, інспектор Маріїнських установ пихатий Рюль лякувато заявив, що доки він буде на цій посаді, доти жоден російський лікар “ніколи не буде не тільки старшим лікарем, але й ординатором”. Скільки довелося Буяльському витерпіти принижень від подібних, але працею він доводив свою неперевершеність і із непохитною упевненістю утвердив поняття про фізіологічну хірургію.

“Операція, – говорив він, – робиться для того, щоб зберегти життя, але ми зобов’язані подумати і про те, щоб це збереження життя по можливості було меншим тягарем”. І далі продовжував: “Легко відняти руку чи ногу, легко навіть похизуватись швидкістю і витонченістю операції з годинником на руках, але ще ніколи не вдалося приставити помилково чи даремно відняту руку чи ногу. І як даремне каліцтво, як би не блискуче було виконане воно, не може бути винагороджене ні славою хірурга, ні пізнім його каяттям, обов’язок чесної людини сім разів подумати, перш ніж один раз відрізати”.

І.В.Буяльський своєю працею хірурга-практика у Маріїнській лікарні перетворив її із зубожілої “лікарні для бідних” у передовий лікувальний заклад того часу.

За свою багаторічну хірургічну діяльність Буяльський стоячи на новаторських позиціях виконав близько 2000 хірургічних операцій, здійснив цілу низку нових операцій, запропонував ряд нових методів лікування, а тому з повним правом його називають не тільки хірургом-віртуозом, а ще й новатором. Серед таких операцій і методів лікування – резекція верхньої щелепи, операція вагінної нориці, перерізка додаткових нервів, пластичні операції. Він одним із перших у Росії запровадив

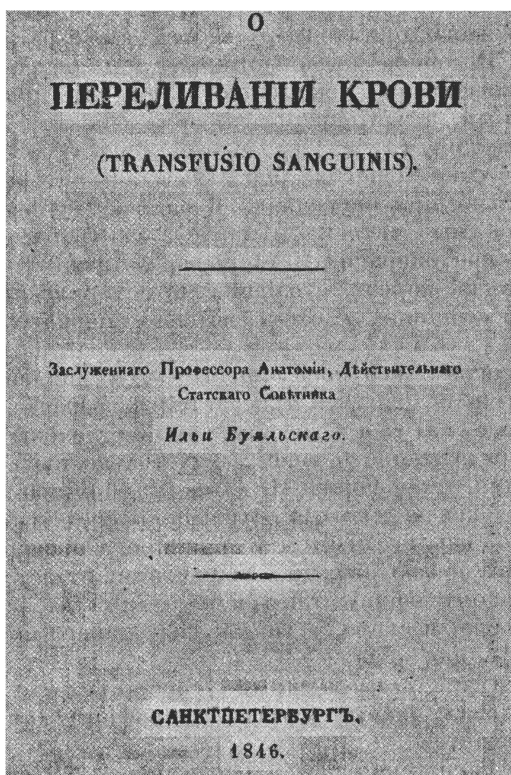

Шприци для гемотрансфузії, запропоновані І.В. Буяльським

ефірний (травень 1847 р.) і хлороформний (10 липня 1849 р.) наркоз; набагато раніше за Лістера застосував антисептичні засоби при хірургічних операціях тощо.

Кожна хірургічна операція утаємничена, а тому її проведення – це зустріч із непередбаченим, що вимагає від оператора миттєвого вирішення, причому безпомилкового. І.В.Буяльським описано низку рідкісних спостережень, які заслуговують на увагу і нині, наприклад: 1) випадок

роздрібнення черепа на 96 частин без усяких зовнішніх пошкоджень; 2) відновлення всієї великої гомілкової кістки у хлопчика; 3) перебування кулі в стегновій кістці упродовж 45 років; 4) сприятливе проходження проковтнутої голки через шлунок і черевну стінку в ліве підребер'я; 5) 52 рази зроблений прорив черева в однієї людини. Можна б іще продовжити казуїстичні випадки.

Один із біографів, сучасників І.В.Буяльського, писав, що не проходило й місяця, щоб у Петербурзі не йшли розмови про нову й блискуче ним виконану операцію. У тих випадках, коли не вправлялись знамениті лікарі, де траплялись труднощі із визначенням діагнозу чи його уточненням, там Ілля Васильович був

неперевершеним. Його майстерність як хірурга, тонкого діагноста, лікаря з глибокими знаннями і великою практикою визнавали не тільки друзі, а й суперники. Буяльський був народжений для вирішення складних суперечливих випадків. Коли в 1838 р. покруч аристократії Дантес, на радість царської охорони, смертельно поранив О.С.Пушкіна відомі лікарі Арендт і Даль запросили його на консультацію до умираючого поета.

У 1833 р. Альоша Восейков, ліцеїст Царськосільського ліцею, сів на вертикально підставлену одним із його співучнів кістяну паличку, яка встромила у тіло і зламалась. Дитина опинилась у передсмертельному стані. Не змогли допомогти хворому ніхто, навіть лейб-хірург Арендт. Тоді директор ліцею звернувся до І.В.Буяльського, який успішно видалив “стрілу” і врятував життя дванадцятирічному юнакові.

І.В.Буяльський в Академії мистецтв

Небагатьом відомо, що велику частину своєї педагогічної діяльності видатний хірург і анатом віддав Петербурзькій Академії мистецтв. Тут упродовж тридцяти п’яти років (1831-1866 рр.) і майже до смерті він викладав пластичну анатомію. Період праці Іллі Васильовича в Академії мистецтв був не тільки плідотворним, але й вельми повчальним. Його творча співдружність з кращими представниками художньої інтелігенції Росії, надзвичайна працьовитість і природжені здібності до малювання, віртуозність у виготовленні анатомічних препаратів збагатили російську хірургічну літературу прекрасними атласами і принесли заслужену славу і визнання у світі.

Проф. І.В.Буяльський залучав до своєї роботи видатних майстрів пензля і різця – професорів П. Брюллова, Є. Шебуєва, А. Ухтомського, И. Кузнецова та

інш. А видатний скульптор Петро Клодт, користуючись анатомічними препаратами, спеціально виготовленими Буяльським, створив за ними такі художні твори, які прикрашають до цього часу музеї двох академій: відлита у бронзі скульптура “Лежаче тіло” відзначена зарубіжними нагородами, а її копії знаходяться у музеях багатьох іноземних академій. Наполеглива праця проф. І.В.Буяльського по створенню навчальної літератури з пластичної анатомії успішно завершилася виданням (правда, на власний кошт) монументальної праці “Анатомические записи для обучавшихся живописи и скульптуре” (1860). Таким чином його можна вважати засновником пластичної анатомії.

Лекції з анатомії проф. І.В.Буяльський читав для академістів чудово, із глибокими знаннями предмета і великою любов’ю до мистецтва. Вони завоювали велику аудиторію слухачів, серед яких були й професори академії. Ось що пише у своїх спогадах Солнцев: “Буяльський читав свій предмет чудово, з вихованцями займався уважно; він на уроки привозив гіпсові зліпки з трупів або навіть частини трупа і препарував при нас. Молодь завжди з великою зацікавленістю і повагою слухала пояснення визнаного лікаря-вчителя, який, до цього ж, часто говорив суттєві зауваження і з терен мистецтва”. До своїх вихованців ставився шанобливо, проводив заняття на гіпсових зліпках. Академісти завжди були уважні до визнаного лікаря-учителя, його лекції слухали з великою цікавістю і повагою. Проф. І.В.Буяльський весь час турбувався про забезпечення своїх слухачів не тільки підручниками і посібниками, а й обладнанням спочатку анатомічного кабінету, а згодом – і анатомічної аудиторії.

Мистецтво лектора з пластичної анатомії проф. І.В.Буяльського високо оцінювалося керівниками академії. Зокрема, президент Академії мистецтв у своєму звіті

відмічав, що академісти на іспиті з анатомії не тільки ґрунтовно могли відповідати на питання з усіх розділів анатомії для художника, а навіть словесні відповіді підтверджували рисунком крейди на чорній дошці, як показують математичні задачі.

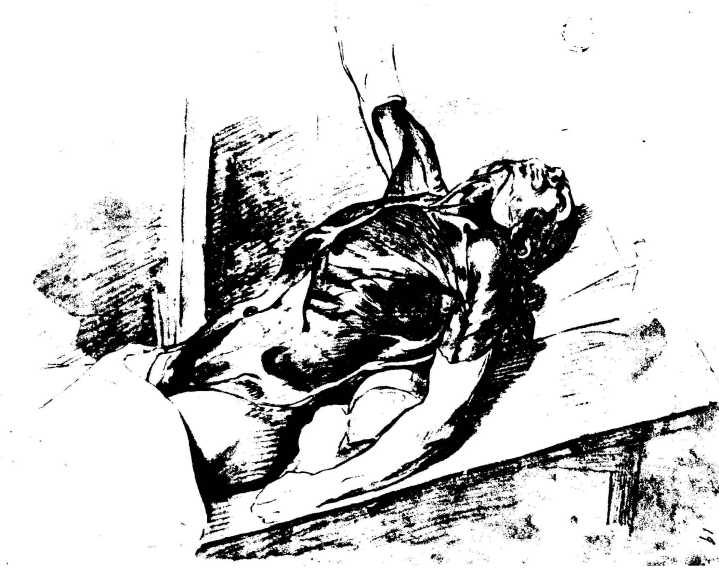
У переважній більшості публікацій, зокрема і в бібліографічних показниках відсутні відомості про навчання Т.Г.Шевченка в Академії мистецтв і вивчення ним анатомії у проф. Буяльського. Між тим в автобіографічній повісті “Художник” про своє навчання у Академії мистецтв пише: “Я начал посещать анатомические лекции профессора Буяльского. Он теперь читает осто́в, ...я знаю наизусть осто́в”. Т. Шевченко із

Т. Шевченко. На лекції з анатомії

Бронзова статуя – “Лежаче тіло”

Т.

Шевченко. Анатомічний малюнок

особливим задоволенням слухав лекції популярного у той час хірурга. Збереглися малюнки Т.Шевченка “На лекції з анатомії” (1841; Ін-т літератури НАНУ), де зображено І.В.Буяльського під час викладання остеології. Треба думати, що виконаний Т.Шевченком “Анатомічний малюнок” (1842; Державний музей Тараса Шевченка), був одним із завдань проф. Буяльського при вивченні курсу пластичної анатомії.

Меморандум І.В. Буяльського

На першій, трохи пожовтілій від часу, сторінці товстого старовинного зошита в твердій чорній обкладинці рукою старого хірурга виведено “Memorandum Doctoris E.Vujalsky, 1864 A”. Цей меморандум (лат. memorandum – те, що слід пам’ятати, згадувати) був у нащадків великого

вченого і лікаря родинною реліквією і добре, що він потрапив від його онуки А.П.Левашової-Буяльської до біографа І.В.Буяльського, доктора медичних наук Е.М.Маргорина. Рукопис ніде не друкувався і залишався невідомим.

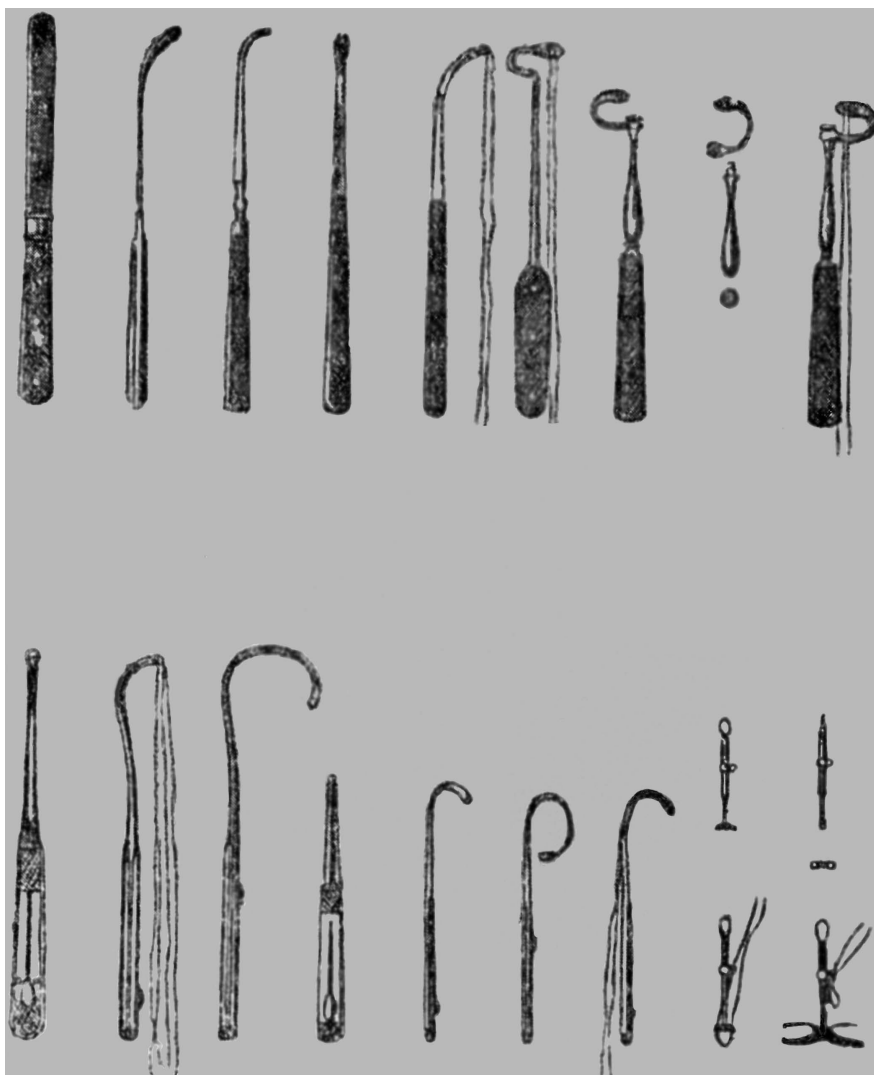
Всі 275 аркушів цього рукопису, написані великим лікарем у глибокому розумінні цього слова, який не знав ні спокою, ні відпочинку, пройняті великою любов'ю до хворого. При великій настирливості, цілеспрямованій працездатності занотовує в Меморандум все, що стає надбанням не для одного покоління нащадків. Ось одна із порад для лікарів, яка може бути не тільки для них: “Доктору неможливо витримати в пам'яті всі формули і всі пропорції ліків, які входять до складу декількох сотень рецептів, котрі він читав у різних медичних зібраннях. Деякий рецепт приходиться виписувати в рік або два тільки один раз. Я де що читав і виписував хворим упродовж 50-річної моєї практики завжди для пам'яті записував у моєму Меморандумі”.

Заголовок “пам'ятки” Буяльського нараховує 78 найменувань: внутрішні і хірургічні хвороби, акушерські, інфекційні (за тодішнім розумінням заразні), дитячі, шкірні, венеричні, очні, “вкуси змії”, “від запою та божевілля від нього, навіть про веснянки і загоряння. Про чорніння сивих волос, від молі, клопів і вошей”.

Хотілося б торкнутися деяких поглядів І.В. Буяльського у Меморандумі.

1. Про інфекційні хвороби. Зрозуміло, що за життя І.В.Буяльського збудники інфекційних хвороб були невідомі, а тому їх лікувати чи запобігати було дуже складним завданням і все, що рекомендувалось, носило емпіричний характер. Велись численні пошуки кращих методів діагностики і лікування. І не секрет, що лікарі

часто рекомендували методи народної медицини. Зокрема, для лікування сказу пропонувалися численні народні ліки,

**Набір інструментів для перев'язування судин,
запропонований І.В. Буяльським
(з атласу Буяльського)**

які застосовували в Сибіру, в Україні, Арзамасі, в Орловській, Саратовській губерніях та інших регіонах Росії. Пропонувалось при гарячці застосовувати часниковий і цибулинний сік з водою, чорний і білий корінь, міцний чай з трави левиний хвіст тощо.

Як підкреслює Е.Маргорин, з інфекційних хвороб Буяльський виділяє багато місця холері, яка за життя його в Петербурзі двічі косила і забрала у вічність улюблену доньку – Марію.

І.В.Буяльський притримувався думки щодо можливості контактного механізму передачі інфекцій. Він широко застосовував у своїй практиці знезаражуючі засоби, особливо застосування з цією метою хлорної води.

Із хвороб, які згадуються в “пам’ятці”, автор її називає скарлатину, віспу, злякисну жабу, нервові й тифозні гарячки, для запобігання яких рекомендує також хлорне вапно, розчином якого потрібно бризкати двічі на добу повітря. Цей захід він рекомендував з метою запобігання можливої передачі інфекцій шляхом повітря і оточуючими хворого предметами.

2. Асептика (від а... і грецьк. septikos – гнилісний) в сучасному розумінні є сукупністю профілактичних засобів і прийомів, спрямованих на запобігання зараження ран через предмети, які до них доторкуються. Задовго до Лістера Буяльський пропонував для миття рук хірурга використовувати хлорну воду як найкращий запобігливий засіб.

Вельми широке застосування розчинів хлорного вапна як антисептичного засобу рекомендував при лікування гнійних ран після обмороження, “лишаїв на голові”, при чумі і “гнилісному проносі” та ін.

Таким чином, І.В.Буяльський не тільки припускав можливість передачі патогенних (хвороботворних)

чинників, а й у своїй практиці використовував знешкоджуючі засоби, зокрема розчин хлорного вапна.

3. Як писав біограф Е.М.Маргорин, з творчою спадщини до нашого часу дійшли три зошити “Анатоміко-патологічних рисунків” І.В.Буяльського. Можна сказати, що любов до малювання і креслення з дитинства видатний анатом і хірург проніс через своє життя. І це яскраво підтверджується в названих зошитах, де олівцем, тушшю і аквареллю створені винятково тонкі картини, в яких їх автор показав не тільки технічну майстерність, але й художній смак. Автор малюнків підмічає ті деталі, які не вловлює зір дослідника-не художника, а вони так необхідні. І рисунок в такому випадку стає не тільки копією, документом природи, але й найважливішим шляхом її пізнання.

Перший зошит присвячений вадам розвитку, другий – хірургічним знахідкам (сечові камені, пухлини, свинцеві кулі в кістках тощо) і в третьому – клінічні і патологічні знахідки. Крім малюнків, наводиться детальний опис знахідок. Приведені матеріали в видрукуваних зошитах є об’єктом дослідження патологічної анатомії і той факт, що І.В.Буяльський в 1836-1840 рр. першим розпочав читати курс патологічної анатомії в Петербурзькій медико-хірургічній академії, а також видрукувані роботи про патолого-анатомічні зміни і внесок у бальзамування трупів дають повну підставу вважати його одним із основоположників патологічної анатомії в Росії.

Серед патолого-анатомічних препаратів, які виготовував видатний хірург і анатом, особливе місце займають тератологічні препарати, пухлини тощо.

4. У своїй багатогранній і плідній діяльності хірурга і анатома І.В.Буяльський приділяв значну увагу судово-медичним дослідженням трупів. Г.Г.Автанділов підкреслює, що важко віднайти в літературі того часу таку

вичерпну і старанно викладену методику судово-медичного дослідження, як це зробив Буяльський у своїй праці “Руководство врачам к правильному осмотру мертвых человеческих тел для узнания причин смерти, особливо при судебных исследованиях” (1824).

5. І.В.Буяльський запропонував примочки для очей (краплі), які називалися його іменем. Очні краплі Буяльського складаються з черемхової води, сірчаноокислого цинку та опію.

Список новаторських пропозицій і методів, які запропонував І.В.Буяльський можна було й продовжити. Все запроваджене ним свідчить, що автор усіляких нововведень був вельми талановитим ученим, віртуозним хірургом-оператором, неповторною особистістю, життя і творчість якої до останку віддав служінню своїй Вітчизні. Поле його діяльності – медицина з багатовекторними її галузями.

***

У травневому числі “Медицинский журнал” (1866 р.) опублікував повідомлення про наміри Медико-хірургічної академії через 20 років після виходу у відставку вшанувати 50-річчя лікарської діяльності І.В.Буяльського, одного з найталановитіших хірургів не тільки в Росії, але й світу, великого патріота своєї батьківщини і народу.

На урочистому засіданні конференції Медико-хірургічної академії трудова діяльність Буяльського після привітання була відзначена золотою медаллю, спеціально виготовленою П.Брусніциним на замовлення. На лицьовому боці медалі (розміром 62 мм) зображено погруддя ювіляра в профіль у військовій формі і з орденами. По окружності напис “Від імператорської медико-хірургічної Академії та російського медичного стану”. На зворотній стороні медалі у вінку з лаврових і

дубових гілок, напис “1864 липня 24 з височайшого дозволу заслуженому професору Іллі Васильовичу Буяльському на згадку п’ятдесятиліття на теренах служби та науки”. Учасникам цих ювілейних урочистостей були виготовленні такі ж медалі з срібла та бронзи.

Діяльність І.В.Буяльського була настільки багатогранною, що викликає просто подив – як одній людині вдалося виконати таку масу складної розумової та фізичної праці? Не було такої галузі медицини, до котрої не доторкнувся вчений-ентузіаст. Хірургічні теми досліджувались в особливій сув’язі з анатомічними. Та широкий кругозір Іллі Васильовича охоплював – фізіологію і акушерство, патологічну анатомію і терапію, гігієну і судову медицину, фармакологію та історію науки.

До речі, всі наукові праці упродовж свого життя І.В.Буяльський публікував російською мовою. Так українець в силу обікратних обставин працював не на батьківщині, писав не рідною мовою. Багато з його праць перекладені іноземними мовами і здобули всесвітнє визнання.

У радянській історико-медичній літературі приховувались факти про його власність і дворянську належність. Між тим Буяльський був багатим поміщиком. Зможних людей він лікував за високу платню, а з бідних не брав і копійки. У Петербурзі І.В.Буяльський мав три власних будинки, маєтки в Самарській і Новгородській губерніях.

23 квітня 1861 р. І.В.Буяльський одержав цивільний чин “таємний радник”, що відповідає військовому “генерал-лейтенант”. Факт дворянської належності відомий у дожовтневій літературі. Опис і зображення дворянського герба були невідомі.

Вдалося віднайти зображення і опис дворянського герба (Є.Грибанов, 1998) в XI (не виданому) в томі

“Общего государственного гербовика дворянских родов Всероссийской империи” під № 152 (ЦГИА в Москві, ф. 1411, 0.1, с. 101). Опис його такий: в червоному щиті срібна знизу розколота з поперечного стріла вістря в верх. Під щитом дворянський шолом з короною. Нашоломник – три срібних страусових пір’їн, намет червоний з сріблом. Девіз: “Sagitte Salutis (стріла спасіння) срібними літерами на червоній стрілі”.

І.В.Буяльський – визначний громадський діяч в середовищі лікарів. Він був членом Віленського медичного товариства (з 12 січня 1822 р.), Московського фізико-медичного (з 2 жовтня 1822 р.), почесний член Віленського університету (з 25 січня 1830 р.), ординарним членом Московського товариства (з 30 січня 1830 р.), членом Віленської медико-хірургічної академії (з 21 вересня 1837 р.), почесним членом Медичної ради Міністерства внутрішніх справ, членом Товариства російських лікарів у Санкт-Петербурзі (з 19 лютого 1838 р.), почесним членом Харківського університету (з 20 серпня 1838 р.) і Петербурзької медико-хірургічної академії (з 6 жовтня 1844 р.), Московського університету (з 28 липня 1864 р.), Товариства російських лікарів у Москві (з 15 вересня 1864 р.), членом Американського філософського товариства у Філадельфії (з 6 січня 1833 р.) і Віденського медичного товариства (з 24 березня 1854 р.).

За свою подвижницьку і ревну працю І.В.Буяльський був нагороджений імператорськими нагородами. Він – кавалер орденів Св. Володимира 3-ї ст, Св. Анни з короною 2 ст., Св. Святослава 1 ст. та ін.

І.В. Буяльський в похилому віці

І.В.Буяльський приятелював і був знайомий з кращими представниками творчої інтелігенції, любив літературу, живопис, мистецтво. У колі його друзів і знайомих – байкар І.Крилов, скульптор П.Клодт, живописець К.Брюллов, поет В.Жуковський, лікарі Арендт і Даль та ін.

Про свою двадцятирічну глибоку й сердешну дружбу великий російський байкар І.А.Крилов засвідчив у вірші “Іменинникові Іллі Васильовичу Буяльському” –

Тебя уж много лет я знаю
Ты человечество живишь...
Чего же я тебе желаю?
Того, чем ты других даришь,
Чтобы цвело все оживленьем,
Чтоб мир был в теле и в сердцах...
Я не парю воображеньем
Но чту везде – добро в делах

Життя і діяльність І.В.Буяльського пов'язані з М.І.Пироговим. Вони символізують визначні постаті в історії медицини. Хірургічна діяльність, новаторство принесли популярність і вони обидва залишили глибокий слід для майбутніх поколінь. У цих двох учених багато спільного і був свій час для кожного з них. Пирогов і Буяльський – блискучі хірурги й анатоми, глибокі мислителі, великі новатори, адміністратори (після Буяльського керівником заводу військово-лікарських заготовлень був призначений М.І.Пирогов), обидва схильні до філософського осмислення. М.І.Пирогов створив військово-польову хірургію, І.В.Буяльський не був на війні, Пирогов – великий громадський діяч. Буяльський здобув свої наукові досягнення великою працею і самобутнім талантом. За глибиною своїх тематичних узагальнень М.І.Пирогов випередив своїх сучасників геніальністю. Це основна перевага Пирогова перед Буяльським, але ж тут варто додати: Пирогову були відомі новаторські здобутки Буяльського. Один з найвідоміших російських хірургів В. Оппель писав про ці дві визначні постаті: “Пирогов – геній, Буяльський – винятковий талант. Пирогов починає другий період історії російської хірургії, Буяльський блискуче закінчує перший період її розвитку”.

Принагідно треба зголоситися з думкою деяких біографів, істориків хірургії, що геній М.І.Пирогова настільки затьмарив талант Буяльського, що “ми майже не

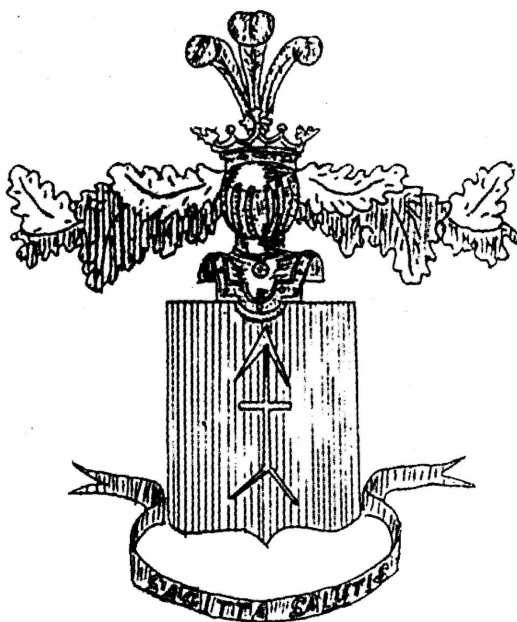
маємо досліджень про діяльність останнього” (М.Е.Марггорин). Пирогову присвячено велику кількість праць, різних за об’ємом і жанрами, про І.В.Буяльського же написані окремі статті. Йому незаслужено відводиться мале місце, а дехто робить спроби показати Буяльського тільки як супротивника Пирогова (хоч і були деякі розходження у визначенні діагнозів та оперативних підходах і Буяльський більш раціонально підходив) забуваючи про його вагомий внесок у медицину, зокрема анатомію, хірургію, анестезіологію, офтальмологію, патологічну анатомію, тератологію тощо.

І.В.Буяльський у своїй промові-відповіді перед учасниками ювілейного засідання конференції просто і щиро охарактеризував свій життєвий шлях: “шлях, пройдений мною, не завжди був рівним. Часом і часто-густо він був трудним і надто, надто важким, супроводжуючись фізичними і душевними пригодами, неминучими у всілякому званні, а тим більше у званні лікаря.

Ювілейна медаль з нагоди 60-річчя на теренах служби і науки І.В. Буяльського

Дворянський герб І.В.Буяльського

Заздрощі, дух партій, дріб'язковий розрахунок, самолюбство, невдячність і безсовісний наклеп – от ті вороги, з якими частіше всього мені доводилось стикатись на пройденому шляху, протиставляючи їм твердість духу, терпіння і надію”.

Наполегливість, скромність, несхитна віра у свої сили, вимогливість до себе та інших, доброзичливість, самобутній винятковий таланти, цілеспрямоване прагнення, самовідданість – ось ті риси вдачі характеру, якими був наділений І.В.Буяльський. Треба зважити і на той час, у якому жив учений. Ученим покоління академіка П.А.Загорського і його видатного учня також академіка І.В.Буяльського, не легко було утверджувати себе і виборювати право на власну думку, власну позицію. Беручи участь у діяльності науково-громадських організацій, комітетів і комісій, доводилось вести активну

боротьбу проти іноземного засилля в науці, зокрема німецького, і утверджувати національні наукові здобутки. Це були учені – великі патріоти своєї батьківщини, приклад наслідування яких належить і сучасним поколінням.

І нарешті хотілось би послугуватися думкою геніального французького вченого Луї Пастера “Наука не має батьківщини, але не буває без батьківщини вчений, і те значення, яке його праці можуть мати у світі, він повинен відносити до батьківщини”.

І.В.Буяльський як вчений розкрився у Петербурзі, але витoki беруть початок в українській землі. Тож необхідно, щоб в енциклопедичних виданнях, підручниках, наукових працях ім'я І.В.Буяльського звучало “Видатний український і російський анатом, хірург, патологоанатом, педагог і громадський діяч”...

Ім'я Іллі Васильовича Буяльського за клопотанням громадськості і за ухвалою уряду України (Постанова Ради Міністрів УРСР від 15 червня 1978 р.) присвоєно Новгород-Сіверській центральній районній лікарні.

Чернігів, в якому проходили отроцькі і ранні юнацькі роки, і де вчений здобував першу ґрунтовну освіту має закарбувати ім'я І.В.Буяльського у назві однієї з вулиць, в академічних читаннях, стипендії його імені тощо.

Основні праці І.В.Буяльського

1. *Dissertatio medico-chirurgica sistens momenta quaedam anevrismatum, pathologiam therapique spectantia, guam amplissimi conventus imperatoriae medico-chirurgicae academiae petropolitanae disquisitioni.*- Petropoli,1823.
2. Руководство врачам к правильному осмотру мертвых человеческих тел для узнания причин смерти, особливо при судебных исследованиях // Военно-мед. журнал. – 1824. - Ч.4. – кн.2.
3. *Анатомико-хирургические таблицы, объясняющие производство операций большой артерии.* - СПб, 1828.
4. *Изображение глаза человеческого в горизонтальном разрезе, в пять раз увеличенного.* - СПб, 1832.
5. *Литографированные анатомические рисунки для обучающихся врачебной науке.* - СПб, 1833.
6. *О седьмой паре нервов мозговых.* - СПб, 1843.
7. *Краткая общая анатомия тела человеческого.* – СПб, 1844.
8. *О переливании крови (Transfusio sanguinis)* – СПб, 1848.
9. *Анатомико-хирургические таблицы объяснения производства операций вырезывания и разбивания мочевых камней, рисованных с натуры и выгравированных на меди с кратким описанием оных и объяснением производства операций.* - СПб, 1852.
10. *Каталог анатомических и патологических препаратов, разных достопримечательностей, патологических рисунков.* - СПб, 1854.
11. *Анатомические записки для обучающихся живописи и скульптуре в Императорской академии художников с рисунками.* - СПб, 1860.
12. *Фотографические рисунки вытравленных артерий и вен*

почек человеческих (arteriae et venae renum exsarnatae), снятие с препаратов, с подробным описанием способа приготовить такие препараты. - СПб, 1863.

13. Бальзамирование // Мед. вестник. – 1866. - №28.

Література про І.В.Буяльського

1. **Про присвоєння імені І.В.Буяльського** Новгород-Сіверській центральній районній лікарні Чернігівської області: Постанова Ради Міністрів УРСР від 15 червня 1978р. // Зб. постанов і розпоряджень уряду УРСР. – 1978. – №6. – С.7
2. **Автандилов Г.Г.** О приоритете И.В.Буяльского и С.А.Громова в создании секционных приемов исследования черепа и мезга: (Из истории судебной медицины) // Врачеб. дело. – 1954. – №10. – С.941-944.
3. **Букин Ю.В.** Об ошибке, допускаемой биографами И.В.Буяльского // Вестн. хирургии им. И.И.Грекова. – 1955. – Т.76. – №8. – С.129.
4. **Бурых М.П.** Анатомы России: Библиогр. указ. / Харьк. науч. мед. б-ка. – Харьков, 1974. – С.18-23.
5. **Буяльский Илья Васильевич** // Геннади Г.Н. Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX столетиях и список книг с 1725 по 1825 г. В 3-х т. – М.; Берлин, 1876. – Т.1. – С.122-123.
6. **Буяльский Илья Васильевич** // Змеев Л.Ф. Русские врачи – писатели. – СПб., 1886. – Вып.1.- С.35-40.
7. **Буяльский Илья Васильевич** // Энциклопедический словарь. Т. V. Буны-Валтерс /

- Изд. Ф.А.Брокгауз и. И.А.Ефрон. – 1891. – С.137.
8. **Буяльский** Илья Васильевич // Большая энциклопедия. Т. IV. Бугурусланский уезд – Византийское право / Под ред. С.Н.Южакова и Л.М.Миллюкова. – СПб., 1901. – С.161.
  9. **Буяльский** Илья Васильевич // Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1971. – Т.4. – С.177.
  10. **Буяльський** Ілля Васильович // Шевченківський словник: В 2-х т. - К.: УРЕ, 1976. – Т.1. – С.98.
  11. **Буяльський** Ілля Васильович // Українська радянська енциклопедія. – 2-е вид. – К.: УРЕ, 1979. – Т.2. – С.85.
  12. **Буяльський** Ілля Васильович // Українська рад. енциклопедичний словник: В 3-х т. – К.: УРЕ, 1986. – Т.1. – С.239.
  13. **Буяльський** Ілля Васильович // Енциклопедія українознавства: Перевид. в Україні / Гол. ред. В.Кубійович – Львів: НТШ, 1993. – Т.1. – С.201.
  14. **Буяльский** Илья Васильевич // Советский энциклопедический словарь. – 4-е изд. – М., 1989. – С.184.
  15. **Буяльський** Ілля Васильович (1789-1866) // Визначні імена в історії української медицини / За ред. О. Грандо. – К., 1997. – С.47-48.
  16. **Верхратский С.А.** Илья Васильевич Буяльский (1789-1866) // Хирургия. – 1948. – №2. – С.3-6.
  17. **Вікторчук Л.** Лікар Пушкіна // Шляхом комунізму (Чернігів). – 1967. – 21 лют.
  18. **Гольбрайх В.Р., Гольбрайх В.В.** Вклад известных ученых в становление и развитие челюстно-лицевой хирургии в России // Вестн. хирургии им. И.И.Грекова. – 1990. – №1. – С.130.
  19. **Грибанов Е.** Ювілейна медаль та дворянський герб

- Іллі Васильовича Буяльського // Агапіт. – 1998. – №9-10. – С.71-75.
20. **Дыскин Е.А.** И.В.Буяльский и его роль в развитии отечественной анатомии: (К 200-летию со дня рождения) //Арх. анат., гистол. и эмбриол. – 1989. – Т. ХСVII. – №8. – С.97-104.
  21. **Зайцев Е.И.** Илья Васильевич Буяльский // Вестн. хирургии им. И.И.Грекова. – 1996. – Т.155. – №5. – С.9.
  22. **Иваницкий М.Ф.** Буяльский Илья Васильевич // Большая медицинская энциклопедия: В 30-ти т. /Гл. ред. Б.В.Петровский. – 3-е. изд. – М., 1976. – Т.3. – С.544.
  23. **Исаев Г.П.** Анатомико-хирургические таблицы И.В.Буяльского – оригинальное произведение медицинской литературы начала 19 века // Арх. анат., гистол. и эмбриол. – 1955. – Т.32. – №2. – С.59-60.
  24. **Исаев Г.П.** И.В.Буяльский (Материалы о жизни и деятельности). – Алма-Ата, 1957. – 19с.
  25. **Коломийченко М.** Выдающиеся деятели отечественной медицины П.А.Загорский и И.В. Буяльский: (К 200-летию со дня рождения П.А.Загорского и 175-летию И.В.Буяльского). // Хирургия. – 1965. – №11. – С.142-144.
  26. **Коломийченко М., Горленко В.** У колі друзів: Нарис - К.: Дніпро, 1982. – 109 с. С.16-17: І.В. Буяльський.
  27. **Коломієць І.** Вчений із світовим ім'ям. // Рад. Полісся (Новгород-Сіверський). – 1982. – 25 грудня.
  28. **Колосов Г.А.** Илья Васильевич Буяльский // Врачебное дело. – 1927. – №10. – С.3-10.
  29. **Кривова І.** Авторитет європейської величини: (До 200-річчя з дня народження І.В.Буяльського).

- // Десн. правда (Чернігів). – 1989. – 5 серпня.
30. **Куприянов В.В. и Татевосянц Г.О.** Отечественная анатомия на этапах истории. – М.: Медицина, 1981. – 368 с.
С.141-143: I.В. Буяльскийкий.
31. **Маргорин Е.М.** Выдающийся русский хирург Илья Васильевич Буяльскийкий (1789-1866): К 75-летию его дня смерти // Хирургия. – 1941. – № 6-7. – С.12-26.
32. **Маргорин Е.М.** О несчастном приключении с воспитанником Александровского лицея Воейковым: (Новые материалы о И.В.Буяльском) // Вестник хирургии. – 1948. – Т.68. – №1. – С.39-41.
33. **Маргорин Е.М.** Илья Васильевич Буяльскийкий / Под ред. В.Н.Шевкуненко. – М.: Медгиз, Ленинградское отделение, 1948. – 120 с., ил.
34. **Маргорин Е.М.** Рисунок в научном творчестве Ильи Буяльскогокого // Вестн. хирургии им. И.И.Грекова. – 1966. – Т.97. – №7. – С.110-113.
35. **Миронов Л.** Лікар Пушкіна – наш земляк. // Комуністична праця (Борзна). – 1987. – 7 лют.
36. **Мирский М.Б.** И.В.Буяльскийкий и становление отечественной сосудистой хирургии: (К 200-летию со дня рождения И.В.Буяльскогокого) // Вестн. хирургии им. И.И.Грекова. – 1989. – Т.144. – №5. – С.125-128.
37. **Мирский М.Б.** И.В.Буяльскийкий – выдающийся русский ученый. // Клиническая медицина. – 1988. – Т.66. – №8. – С.145-149.
38. **Палкин И.И.** И.В.Буяльскийкий и его вклад в развитие стоматологов: (К 200-летию со дня рождения). // Стоматология. – 1990. – Т.69. – №2. – С.91-92.
39. **Пикуль В.С.** Добрый скальпель Буяльскогокого // Здравоохранение Белоруссии. – 1991. - №7. – С.76-80.

40. **Пикуль В.С.** Добрий скальпель Буяльського // Пикуль В.С. Баязет. Мініатюри / Сост. А. Пикуль – М., 1999. – С.551-559.
41. **Попов В.Л., Дыскин Е.А.** І.В.Буяльський і судебна медицина. // Суд.- мед. експертиза. – 1991. – Т.34. - №1. – С.52-54.
42. **Пузич Я.І., Федонюк Я.І.** І.В.Буяльський – видатний український хірург, анатом і педагог // Шпитал. хірургія. – 1999. – № 2. – С.7-8.
43. **Самусев Р.П., Гончаров Н.И.** Епоними в морфології. – М.: Медицина, 1989. – 189 с. С.46-47: І.В. Буяльський.
44. **Середенко Г.** Видатний хірург: (До 200-річчя від дня народження) // Комс. Гарт (Чернігів). – 1989. – 12 серп.
45. **Тарасов И.И.** Выдающийся деятель отечественной медицины: (К 100-летию со дня смерти И.В.Буяльського). // Клинич. медицина. – 1967. – Т.45. – № 10. – С.145-146.
46. **Тикотин М.А.** І.В.Буяльський // П.А.Загорський і перша руська анатомічна школа.- М., 1950. – С.164-201.
47. **Тимошок О., Тимошок П.** Сіверський лікар // Отчий поріг. – 2004. – №7. – С.7.
48. **Удерман Ш.И.** Илья Васильевич Буяльський (1789-1866) // Избранные очерки истории отечественной хирургии XIX столетия – Л.,1970. – С.53-80.
49. **Чайковський Ю.** Другий після Пирогова... // Знання та праця. – 1989. – №8. – С.10-11.
50. **Чернігівщина:** Енцикл. довід. / За ред. А.В.Кудрицького. – К.: Укр. Рад. енцикл. ім. М.П.Бажана. – 1990. – 1008 с. С.142-143: І.В. Буяльський.

51. **Чистович Я.А.** Илья Васильевич Буяльский // Русская старина. – 1876. – Т.15. – №2. – С.289-310; №3. – С.559-616.
52. **Шевченко Т.Г.** Художник // Шевченко Т.Г. Твори: В 6-ти т. – К., 2003. – Т.4. – С.120-207. С.147: I.B. Буяльський.
53. **Юрихин А.П.** Илья Васильевич Буяльский: (К 200-летию со дня рождения) // Хирургия. – 1989. – №6. – С.152-153.
54. **Яновская М.И.** Очень долгий путь: (Из истории хирургии). – М.: Знание, 1977. – 84 с. С.68-69: I.B. Буяльський.

Науково-популярне видання

Потоцький
Микола Кирилович

**Авторитет європейського масштабу
(І.В. Буяльський)**

Підписано до друку 14.10.04 р.

Формат 60 x 84 x 16

Папір офсетний. Комп'ютерний набір.

Умовн. друк. арк. 2,94

Умовн. фарб. відб. 2,94

Тираж 200.

Зам. № 84.

Видруковано на базі Чернігівської ОУНБ

ім. В.Г. Короленка

